

.....
можливий (за реалій того часу) потенціал цього інституту.

Проблема, окреслена в статті, залишається недостатньо вивченою і потребує подальших досліджень, особливо в напрямку висвітлення поглядів відповідальних страхових працівників на рівні союзних республік.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Мельничук О.А. Розвиток науки радянського соціального страхування у 20-х рр. ХХ ст. / О.А. Мельничук // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків : Майдан, 2012. – Вип. 45. – С. 91–94 ; Мельничук О.А. Критика наукових поглядів теоретиків радянського соцстраху в умовах взяття курсу на модернізацію промисловості / О.А. Мельничук // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія : Історія. – Вип. 21. – Вінниця, 2013. – С. 199–201.
2. Российский государственный архив социально-политической истории, ф. 95, оп. 1, д. 35, 15 л.
3. Из истории социального страхования в России // Вестник государственного социального страхования. – 2010. – № 9. – С. 73–80.
4. На службе у рабочего класса. Жизненный путь тов. Шмидта // Вопросы страхования. – 1928. – № 47. – С. 3.
5. Десять лет на славном посту. Юбилей тов. В.В. Шмидта // Вопросы страхования. – 1928. – № 47. – С. 1–2.
6. Развитие социального страхования в России. Роль фонда социального страхования в социальной защите граждан. – М. «Визави», 2001. – 321 с.
7. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ), ф. Р4737, оп. 2, д. 881, 4 л.
8. ГАРФ, ф. Р5515, оп. 35, д. 458, 44 л.
9. В.Д. Кузятин // Вопросы страхования. – 1929. – № 4. – С. 15.
10. ГАРФ, ф. Р5528, оп. 13, д. 2, 103 л.
11. ГАРФ, ф. Р5515, оп. 35, д. 1650, 19 л.
12. ГАРФ, ф. Р5528, оп. 7, д. 516, 105 л.
13. Назначение В.А. Котова начальником Цусстраха и председателем Союзного страхового совета // Вопросы страхования. – 1929. – № 11–12. – С. 7.
14. Биографический указатель. Василий Афанасьевич Котов [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://www.hrono.ru/biograf/bio_k/kotov_va.php.

Вальчук Е.И. ОРГАНИЗАТОРЫ И РУКОВОДИТЕЛИ СОВЕТСКОГО СОЦСТРАХА 1920–1930-х ГОДОВ

Влияние отдельных личностей на формирование организационной системы государственного социального страхования в СССР имело обратное действие с соответствующими последствиями для их жизни. Ознакомление с практической деятельностью ответственных страховых работников и научными взглядами теоретиков советского соцстраха позволяет лучше понять процессы, в которых они принимали непосредственное участие.

Ключевые слова: социальное страхование, советские теоретики, реконструктивный период, научные взгляды, профессиональные интересы, Цусстрах НКТ СССР, ответственные страховые работники.

Valchuk O.I. THE ORGANIZERS AND LEADERS OF THE SOVIET SOCIAL INSURANCE IN THE 1920–1930s

The influence of individuals on the formation of the organizational system of state social insurance in the USSR had the opposite effect, with consequences for their lives. Familiarization with the practical activity of responsible insurance workers and scientific views of the soviet theorists of social insurance helps to better understand the processes in which they were directly involved.

Keywords: social insurance, soviet theorists, reconstruction period, scientific views, professional interests, The Central Social Insurance Administration, responsible insurance workers.

УДК 371(477.43) «19» : 058.237

О.А. Посвітак
ФОРМУВАННЯ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В РАДЯНСЬКОМУ
СУСПІЛЬСТВІ 1930-х РОКІВ

У статті здійснено спробу розкрити специфіку масової політичної культури в радянському суспільстві 1930-х рр. та показати дії радянської влади, спрямовані на її формування.

Ключові слова: масова політична культура, тоталітарний режим, ідеологічний контроль.

Приєднання людей до політичної системи і політичної діяльності відбувається за допомогою політичної культури. Враховуючи те, що політична культура містить знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них, оцінку політичних явищ, оцінні думки про те, як повинна здійснюватися влада, емоційну складову політичних позицій, більшовики особливу увагу зосередили на формуванні політичної культури радянських громадян у потрібному владі напрямі. В межах політичної культури можна розрізнити елітарну та масову культури, де, на думку Б. Кухти, до поняття масової культури включаються ілюзії доступності політичної діяльності для загалу громадянства [1, с. 222]. Масову політичну культуру в тоталітарному суспільстві можна визначити як уніфіковану політичну культуру, нав'язану масам відповідним політичним режимом і підтримувану ним, орієнтовану на примусову монолітну єдність як результат повного підкорення особистості колективу, а суспільства – державі [2, с. 396]. Слід зауважити, що одним із найважливіших складових масової політичної культури за тоталітарного режиму став ідеологічний контроль, тому в комплексі ідей та методів більшовиків, направлених на зміну самої людської природи, чільне місце займає жорсткий контроль над свідомістю. Більшовики намагалися примусити не просто діяти, а навіть думати у визначених рамках. Вони застосовували цілий набір засобів впливу на свідомість населення.

Феномену масової політичної культури присвячена низка праць. Серед них роботи К. Головешкіної [2], К. Гаджиева[3], Б. Беттельгейма [4], які звертаються до проблеми тоталітарної свідомості як складової частини політичної культури та аналізують можливості існування масової політичної культури в тоталітарних суспільствах.

Метою ж даного дослідження є розгляд конкретних дій влади, які призвели до встановлення у радянському суспільстві масової політичної культури у 1930-х рр.

Тоталітарним суспільствам був притаманний особливий специфічний вид масової політичної культури. Ця політична культура передусім відрізняється монолітністю еліти і маси за відсутності внутрішнього антагонізму всередині цих страт. У свою чергу, масова культура при тоталітарному режимі має свої особливості. Насамперед це керування свідомістю людей та доктринальність. Формуванню образу людини-гвинтика – бездоганного виконавця волі держави – приділяється особлива увага. За тоталітарного режиму нав'язуються такі властивості масової ментальності, як колективізм, аксіома «як усі», пов'язані з агресивною ксенофобією (острахом іноземців); схиляння перед харизматичним лідером; влада партії нового типу, а головне – політизація, яка охоплює всі сторони соціального існування особистості, і заснований на такій політизації ентузіазм. Комуністична партія охоплює своїм впливом кожен бік життя та діяльності людини. Починаючи зі шкіл та вищих учбових закладів, вона проникає і до інших сфер життя. Так, наприклад, в 1930-х рр. в усіх вишах створюється спільне вузівське партбюро, а там, де налічується більш ніж 500 комуністів, – партком; на факультетах – партосередки; в академічних групах за наявності трьох і більше членів партії – партгрупи [5, с. 69]. Запроваджується обов'язкове вивчення всіма викладачами і студентами марксистсько-ленінських предметів [5, с. 69]. Значна увага приділяється формуванню політичних орієнтирів вчительства. Вчителі в обов'язковому порядку опрацьовували «Короткий курс історії ВКП(б)»; з метою перевірки їхніх знань у всіх школах проводилися теоретичні конференції, в яких повинні були взяти участь 100% педагогів [6, арк. 9]. В умовах ідеологічного тиску при прийомі на роботу на передній план висувалися не професійні здібності, а примат політичної доцільності. Це мало негативний вплив на якісні параметри праці. Наприклад, у сфері освіти та науки не вдалося належним чином налагодити роботу навіть до кінця 1930-х рр.; зокрема на Поділлі у 1937 р. з 14 тис. вчителів більш ніж 10 тис. не мали навіть середньої освіти [6, арк. 9].

Ідеологічний і політичний контроль державних і політичних структур набуває тотального характеру. Створюються такі умови, які забезпечують втручання, насамперед органів державної безпеки, у справи літератури, мистецтва, у творчий процес, діяльність громадських організацій, виробництво, медицину і навіть особисте життя. Увага в першу чергу звертається на підготовку необхідних кадрів, які були б спроможні виконати висунуті владою завдання.

Вище політичне керівництво країни, державні та партійні структури у регіонах ставлять за мету виховати засобами культури, мистецтва, художнього слова потрібного режиму виконавця через створення і поширення творів мистецтва, відповідних «регламенту». Їх творення відбувалось в умовах заміни владою ідейно-естетичних поглядів вузькокласовими рамками, зведення багатогранності до уніфікації.

У свою чергу, уніфікація зажадала вироблення зрозумілих і зовсім конкретних аргументацій і понять. Так, у лютому 1929 р. І. Сталін у своєму листі драматургу В. Біль-Білоцерківському зазначає, що найдоцільніше було б оперувати у художній літературі поняттям класового порядку або навіть такими поняттями, як «радянське», «антирадянське», «революційне», «антиреволюційне» і т. д. [7, с. 107]. Реалізацією таких установок як в центрі, так і на місцях мали займатися різноманітні творчі організації. Це, зокрема, асоціації пролетарських письменників та їхні філії в регіонах, асоціація пролетарських музик, асоціація пролетарських художників, товариство пролетарських архітекторів тощо, діяльність яких базувалася на добровільно-примусових засадах.

Показовою в цьому контексті стала постанова ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-творчих організацій» [8, с. 62], якою практично ставилася під контроль Комуністичної партії будь-яка творча діяльність і здійснювався поворот від плюралізму до уніфікації. Згадаймо хоча б метод соцреалізму у мистецтві.

Чимала увага у масовій політичній культурі за тоталітаризму відводилася процесу формування «образу ворога». В уявленні більшості людей дійсність перетворилася на певний шабаш «ворогів», «зрадників», «змовників», «шкідників», «саботажників» тощо. Іншими словами, увесь світ був розділений на два непримиренні табори: «ми» та «вони», «друзі» та «вороги». В цьому аспекті пропагувалася теорія змови, яка відкидала можливість реалістичної оцінки соціальних, історичних та політичних факторів [3, с. 15–18]. Тут можна пригадати боротьбу із куркульством, націоналізмом тощо і в контексті цього – цілу низку сфабрикованих кримінальних справ.

Зазначимо, що з початком 30-х рр. переслідування інакодумства, що в офіційній термінології отримало визначення «вороги», набуває системного усвідомленого характеру. Виходить низка постанов і таємних інструкцій, в яких роз'яснюють, кого можна вважати «ворогами» та що з ними робити. Наприклад, у квітні 1930 р. секретаріат ЦК КП(б)У затвердив спеціальну цілком таємну інструкцію «Про чистку прикордонних округ», у якій визначалися основні категорії громадян, що підлягають виселенню: це ті особи, «про контрреволюційну діяльність яких є певні матеріали, а також особи, що мають видатне антирадянське минуле» (обіймали керівні посади в антирадянських урядах і арміях, брали активну участь в контрреволюційному русі тощо), та «фахівці з антирадянським минулим», що мають близькі або родинні зв'язки в Польщі і Румунії і підтримують їх листовно або в інший спосіб, «не беруть участі в радянському будівництві, як активні робітники» [9, с. 71–72].

1930-ті рр. характеризуються також пошуком «недобитків класового ворога», «вовків у овечій шкурі». Варто сказати, що громадяни брали активну участь у таких кампаніях. До органів ДПУ слалися листи, часто анонімки, в яких всі бажаючі викладали свої думки відносно окремих «неблагонадійних», на їхню думку, осіб. Інколи все доходило до абсурду. Так, в одному з таких листів звинувачували студента Кам'янець-Подільського ІНО С. Шамеса у приховуванні джерела існування батьків – продажу самогону. Крім того, дописувач повідомляв про листовний зв'язок матері студента з Америкою та отримання нею «великої кількості доларів», «контрреволюційних листів». Вступ матері до колгоспу названо «замазуванням очей»; зверталася особлива увага на те, що С. Шемес витрачає свою стипендію на «розкоші» [10, арк. 5–6].

Крім окреслення образу «ворога», для масової культури тоталітарного режиму характерним є проголошення держави новим геополітичним центром світу. У свідомості людей формувалося міфічне, обожнене уявлення про державу, яке в основному зводилось до того, що держава володіла необмеженою силою та владою стосовно кожного члена суспільства; не було і не могло бути такої сфери приватного життя, яка була б недоступна державному регулюванню; тільки держава могла забезпечити найкращі умови кожній людині [2, с. 398].

Ще однією особливістю масової культури тоталітаризму можна визначити феномен «вождизму», який для Радянського Союзу знайшов втілення у «культі особи». При Сталіні партійно-державний апарат був перетворений на засіб забезпечення неподільного єдиновладдя, утвердження своєрідного неоцезаризму. Соціалістична фразеологія слугувала лише прикриттям се-

редньовічного тоталітарного режиму в душі Чингісхана, Тамерлана чи інших тиранів і диктаторів. При цьому заохочувалося довічне його звеличування як батька народів, перебільшення його персонального внеску в революційні процеси, фальсифікація історії. Водночас жорстко, аж до фізичного винищення, пригнічувалися прояви інакомислення, будь-яких відхилень від генеральної лінії Комуністичної партії, що ототожнюється з суб'єктивними переконаннями Сталіна [11].

Окремої уваги варті орієнтації та установки на нормативну систему радянського суспільства, яка утворилася в результаті прийняття (переважно формального) суспільством тих норм, що надходили згори. В ній необхідним було розрізняти декларовані, але не працюючі норми, та офіційно не сформульовані, але реально діючі.

Орієнтація на подвійну мораль, характерна для масової культури тоталітарних суспільств, що глибоко вкоренилася в СРСР, призводила до того, що радянські люди жили за подвійним стандартом: думали одне, а говорили зовсім інше. Прислів'я «Ми вдаємо, що працюємо, а вони вдають, що нам платять» є відображенням подвійної моралі, притаманної суспільству. Апофеозом прояву подвійних стандартів на державному рівні стала сталінська Конституція 1936 р., положення якої були відірвані від дійсності [12, с. 40].

Таким чином, за умов тоталітаризму влада виробила цілу систему методів та засобів нав'язування населенню масової політичної культури. За умов постійного ідеологічного контролю процвітав «культ вождя» та чітко вималювався образ «ворога», боротьба з яким велася рішуче та систематично. Особлива роль відводилася державі, яка вважалася центром світу, а людина усвідомлювалася звичайним гвинтиком на службі системи. За умов постійного контролю виробилася система «подвійних стандартів», яка призводила до роздвоєння особистості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Основи політичної науки : Курс лекцій / За ред Б. Кухти. – Ч. 3. Політична свідомість і культура. – Львів : Кальварія, 1998. – 556 с.
2. Головешкіна К. Феномен масової політичної культури в тоталітарних суспільствах / К. Головешкіна // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2011. – Вип. 22. – С. 395–403.
3. Гаджиев К. Заметки о тоталитарном сознании / К. Гаджиев // Вестник МГУ. Серия 12. – 1993. – № 4. – С. 13–31.
4. Беттельгейм Б. О психологической привлекательности тоталитаризма / Б. Беттельгейм // Знание – сила. – 1997. – № 8. – С. 102–109.
5. Кам'янець-Подільський державний університет : минуле і сьогодення. – Кам'янець-Подільський : Оіом, 2003. – 408 с.
6. Державний архів Хмельницької області, ф. р. 902., оп. 1, спр. 13, 44 арк.
7. Глухова Т. Творческая интеллигенция и власть в период 1920–1930-х годов в Среднем Поволжье : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Т. Глухова ; Сам. гос. ун-т. – Самара, 2005. – 226 с.
8. Постановления ЦК ВКП(б) // Партийное строительство. – 1929 – № 9. – С. 4.
9. Жезицький В. Репресивна політика на Поділлі в 20-х – першій половині 30-х років / В. Жезицький. – К. : Рідний край, 1997. – 95 с.
10. Держархів Хмельницької області, ф. р. 302, оп. 4, спр. 68, 31 арк.
11. Горлач М. Політологія : наука про політику [Електронний ресурс] / М. Горлач, В. Кремень. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – <http://townbookie.com/book> (19.01.2014).
12. Курілло В. Політична субкультура ГУЛАГу : осмислення історичного досвіду минулого / В. Курілло, І. Фат'янова // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 122. – Вип. 109. Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 38–44.

Посвистак О.А. ФОРМИРОВАНИЕ МАССОВОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВЕТСКОМ ОБЩЕСТВЕ 1930-х ГОДОВ

В статье предпринята попытка раскрыть специфику массовой политической культуры в советском обществе 1930-х годов и показать действия советской власти, направленные на ее формирование.

Ключевые слова: массовая политическая культура, тоталитарный режим, идеологический контроль.

Posvistak O.A. THE FORMATION OF MASS POLITICAL CULTURE IN SOVIET SOCIETY IN THE 1930s

The article is an attempt to reveal the specificity of the mass political culture in the Soviet society in the 1930s and to show the actions of the Soviet government directed on its formation.

Keywords: mass political culture, totalitarian regime, ideological control.